

HÍREK

BOCSKAI-ÜNNEPSÉG ÉS TUDOMÁNYOS EMLÉKÜLÉS DEBRECENBEN

A Hazafias Népfront Hajdú-Bihar megyei bizottsága, a Magyar Történelmi Társulat kelet-magyarországi csoportja, a TIT megyei szervezetének történelmi és hadtudományi szakosztálya, a járási, a megyei és Debrecen Megyei Jogú Városi Tanács végrehajtó bizottságának művelődési osztálya, valamint más állami szervek és intézmények 1966 decemberében a hajdúk letelepítésének 360. évfordulója alkalmából Bocskai-ünnepséget rendeztek Debrecenben és Nagykerekiben.

A kétnapos ünnepségsorozat 10-én reggel Bocskai szobrának megkoszorúzásával kezdődött. Ezt követően a Déri Múzeum dísztermében került sor a tudományos emlékülés megnyitására. A tanácskozás résztvevőit Ördög László, a Debrecen Megyei Jogú Városi Tanács végrehajtó bizottságának elnökhelyettese üdvözölte. Beszédében többek között kihangsúlyozta, hogy bár Debrecen nem volt hajdúváros, a hajdúk életében jelentős szerepet játszott. A hajdúság kialakulásának, a Bocskai-szabadságharcban való részvételének, a hajdúk letelepítésének és további sorsuk alakulásának teljes feltárása és közkinccsé tétele a tudományos kutatók megítélt feladata — mondotta, majd befejezésül kifejezte azt a reményét, hogy e célkitűzés megvalósításához a tudományos emlékülés jelentős mértékben hozzá fog járulni.

A program első előadását „A hajdúság kialakulása” címmel DR. DANKÓ IMRE megyei múzeumigazgató (Pécs) tartotta meg. Referátumában a hajdúság eredetével kapcsolatos kutatásainak eddigi eredményeiről számolt be. Fejtegetéseit, bizonyításait a hajdúság neves krónikásainak írásaiból vett idézetekkel támasztotta alá, illetve ezek egyes megállapításait az újabban feltárt adatok birtokában korrigálta, más esetben megerősítette.

A hajdúk eredetét és magatartását illetően Sillye Gábor, az utolsó hajdúkapitány — egyben történetíró is — azt írta, hogy a hajdúk olyan nemes és nem nemes s különösen fegyvert viselő emberek voltak, akik kevéssel a mohácsi vész után „az ország megtarthatott részeiben, azon célból egyesültek és kelték fel, hogy nemcsak magokat és uraikat, hanem más szomszédokat is a közös ellen védelmezzék” — majd hozzátette — „... ezek elsősorban a közjó védelmére kötelezték magokat, de miután nem ismerték semmi rendet, igazgatást és fegyelmet, az emberi romlottság befolyása alatt majd kihágásokra, majd különböző gonoszságokra vetemedtek”.

Marosvásárhelynek 1601-ben a hajdúk által való „felprédálását” látva, Nagy Szabó Ferenc az ismert memorialéjában is azt állítja, hogy „Igen rút istentelen nép vala az a hajdú... Mikor kértük azon, hogy ne bántson s ne istentelenkedjék, hiszen mi is magyarok és keresztények vagyunk... azt felelték, hogy: Ez s ez lélek fia, ti hajas törökök vagytok, s törökökkel bérlettek. Ebek vagytok ti, nem szánunk — Isten minket úgy segítjen — levágni szinte úgy mint a törököt”.

A hadfogadók is olyan véleményt alkottak rólunk, hogy „csak a hajdúknak adjunk zsoldot, mind atyjokat anyjokat levágathatják velök, ha a zsold mellett szabad nyereséget adunk nekik”.

Nem csoda — vonta le a következtetést Dankó Imre —, ha a prédikációk, jámbor intelmek tele voltak a hajdúkkal való példálózásokkal. Az országos és helyi törvények egész sora szigorú intézkedéseket tartalmazott ellenük. A törvény azonban különbséget is tett hajdú és hajdú között: „A garázda, hűtlenkedő hajdúk mel-

lett szőlő a katonáskodó hajdúkról is, akikről azt rendelí a törvény, hogy a végvárakban fogadtassanak be és ott zsoldért harcoljanak." Dankó Imre szerint a kétféle hajdú között lényeges különbség nem volt. A kóborló hajdúk ugyanúgy alkalmanként katonai szolgálatot vállaltak, egyébként a maguk kezére dolgozó, azaz szabad hajdúk voltak. Ezt igazolja a hajdúk másik korai krónikása, Bocskai Papp Lajos is, aki szerint a hajdúk elődei a hajcsárok voltak. A hajdúk, mint fegyveres marhahajtók jelennek meg az 1514. évi törvényekben. Az egyik törvénycikk el is rendelí, hogy a „közönséges nyelven hajdúknak nevezett barompásztorok se hordjanak kópjakát és egyéb fegyvereket”.

A szabad hajdúk legjelesebb történetírója, Dudás Gyula is a hajcsárokból származtatja a hajdúkat. Gazdag levéltári anyagra támaszkodva ezt vallja Takáts Sándor is, aki mind amellet a magyar gyalogság kialakulása szempontjából rendkívül fontosnak tartotta a XVI. századi hajtókat, hajcsárokat. Egyébként Takáts is kétféle hajdút különböztetett meg: a marhahajcsárokat, illetve a belőlük alakult szabad hajdúkat és az ún. iratos vagy királyi hajdúkat, akik katonáskodtak és rendszerint valamelyik végvárban éltek. Takáts nagy jelentőséget tulajdonított magának a *hajdú* szónak is, azt állította, hogy az a magyar „hajt” igéből, illetve a „hajtó” melléknévi igenévből származott.

Mint ismeretes, Takáts a XVI. századi és még a Bocskai István által letelepített hajdúságot is többségében délszlávnak tartotta. Gyórfi István viszont — népiségetelepüléstörténeti kutatásokra támaszkodva — Takátsal szemben határozottan állítja, hogy a XVI. század derekától kezdődően a magyarországi hajdúk magyar származásúak voltak, különösen magyarok voltak a Bocskai, Báthori Gábor és Bethlen Gábor által letelepített hajdúk. Ezt támasztotta alá — mondotta Dankó Imre — Balogh István, aki a Bocskai István által letelepített hajdúság lakóhelyeit vizsgálva úgy találta, hogy az eredeti népesség a több oldalról jövő háborgatás, a jobbágyterheknek rendkívül nagyra való növekedése ellenére is fenntartotta az élet folyamatosságát a legmostohább körülmények között is. Állításának igazolására egy 1589-ből származó, Nánásra vonatkozó összeírást ismertetett, amely szerint Nánás lakossága a hajdúk betelepítése előtt döntő többségében magyar volt.

A hajdúeredettel Császár Edit is foglalkozott. Gazdag levéltári anyag alapján készült tanulmányában új, hogy különbséget tesz a tiszántúli, valamint az ország más részének hajdúsága között. A tiszántúli hajdúságnál egységet lát, amit az etnikai egységgel, a közel egy helyről: a Nagykunságból, Szabolcs és Bihar megyéből való származással magyaráz; ellentétben az ország más tájain kóborló hajdúkkal. Ezeket társadalmilag alacsonyabb fokon állóknak ítéli, s alkalmatlannak tartja arra, hogy letelepítsék őket, mert „az egyes vajdák önállóak voltak, a csapatok, együvé telepitve, egymást irtották volna ki”. Császár Edit nagy érdeme — állapította meg Dankó Imre —, hogy a hajdúeredet kutatásánál felvetette a társadalmi szempontokat. Véleménye szerint a hajdúság nincstelen nemesekből és parasztokból toborzódott, és tömegesen egy-egy vidék elpusztításakor jelent meg. A nép békésebb része ott maradt kunyhója romjain, a bátrabbak, a vakmerőbbek viszont elementek katonának, hajdúnak, szerencsés esetben kapitányt is találtak, aki zsoldjába fogadta őket.

Mint ismeretes, a XVI. században Magyarországon sok olyan úr volt, aki jelentős számú magánkatonaságot tartott, amelyet a török, esetleg a császár, illetve birtokos társa ellen használt fel. A szerződöttetett hajdúkat azonban sem fizetni, sem fegyvelmezni nem tudták. „A dolog vége rendesen az volt, hogy... hajdúi portyáztak, a szegény népen nyert zsákmányból éltek.” Ezért egyre-másra hozták ellenük a szigorúbbnál szigorúbb törvényeket — a hajdúk száma azonban nem csökkent. Nem is csökkenhetett, hiszen azok a társadalmi okok, amelyek a hajdúságot szülték, továbbra is fennálltak.

Szabó István „A hajdúság kialakulása” c. tanulmányában felhívta a figyelmet a fegyveres hajtó-hajdúk mellett a télen-nyáron szállásukon tartózkodó pásztorok számbeli szaporodásának jelentőségére. Ez a szilaj pásztorság a XVI. század 3—5. évtizedében — írta a szerző — a mind jobban szaporodó földönfutóvá váló parasztságból gyarapodott. A XVI. század végére a hajdúság zömét szerinte is a földönfutóvá vált tiszántúli és Tisza melletti magyar jobbágyság alkotta. Bocskai ezt a hajdúságot nyerte meg ügyének, és letelepítve tette a „nagy földnek gyámolául”.

Dankó Imre a hajdúság eredetét kutatva, nemcsak a hét hajdúváros lakosságát vette figyelembe, hanem azokat a hajdúkat is, akiket soha nem telepített le senki, akik a XVI—XVII. század harcaiban elhulltak, felmorzsolódtak.

Referátumában megállapította, hogy a hajdúság két tényező hatására alakult ki: az első a feudalizmus anarchiája, a másik pedig a török terjeszkedés. Ezt a megállapítását kutatásainak eredményeivel támasztotta alá. Fejtegetéseiből — többek között — kitűnik, hogy a török által elpusztított területek népének egy része hajdúnak állt, illetve mint szabad hajdú, vajdája vezetése alatt saját hasznára dolgozott, esetenként pedig mint királyi hajdú várszolgálatot vállalt — nem annyira a bizonytalan zsold, mint inkább a hajdúkatonáknak kijáró szabad préda reményében.

„Előzőleg — mondotta Dankó Imre — minden hajdú szabad hajdú volt és vajdáik azáltal lettek hadnagyokká, kapitányokká, hogy egy-egy várkapitánynál leszerződtek.”

A hajdúság kialakulásának gazdasági-társadalmi feltételeit elemezve, Dankó Imre megemlékezett a magyar hajdúság különféle, balkáni megfelelőiről. Ennek során szólt a görög *armatolokról*, *kephtákrol*, a bolgár *hajdutokról*, a szerb *hajdukokról*, majd a lengyel *hajdemákokról*, az ukrán *kozákokról*, a horvát *uszkókról* és *morlakokról*.

A balkáni hajdúság és a magyarországi hajdúság közötti különbség az — állapította meg —, hogy a balkáni hajdúk helyben maradtak, nem menekültek el a török elől, hanem megbújjva, alkalmas időben rajtaütöttek a törökön és így pusztították. A magyarországi hajdúság viszont menekültekből tevődött össze. Sem a szabad hajdúknak, sem a katonahajdúknak állandó lakhelyük nem volt, teljesen katonai renddé formálódtak.

A magyarországi hajdúság között kezdettől fogva tapasztalható volt bizonyos nemzetiségi megosztottság, feszültség. A délszlávság például a XVI. század folyamán — lassú fejlődéssel — a Habsburg-ház kiszolgálója lett. Ez a körülmény a magyarországi hajdúság magyar és délszláv része között szerfölött megnövelte az ellentéteket, amelyek végül is útjaik különválásához vezettek. A magyar hajdúság legöntudatosabb része pedig — „nem akarván magok nemzetinek hóhéri lenni” — felismerte a XVII. század legelején hazánk alapvető társadalmi és politikai érdekeit, és Bocskai István hívó szavára a nemzeti függetlenség ügye mellé áll.

Harcaikról, hősi helyállásukról a tudományos emlékülés következő előadója,

DR. NAGY LÁSZLÓ, a történettudományok kandidátusa (Budapest) „A hajdúk Bocskai szabadságharcában” c. referátumában emlékezett meg.

A bevezető szavak után mindjárt fel is tette a kérdést: mi indította a hajdúkat — a társadalom kivetettjeit és üldözötteit — arra a lépésre, hogy elsőnek fogtak fegyvert a Habsburg-uralom ellen? A nemzeti érzés, a haza iránti szeretet fellángolása? Egymagában ez nem lehetett indítók. Velük szemben ugyanis a haza, a magyarországi feudális társadalmi rend inkább csak megtorlóként, büntetőként jelentkezett. A szülőföld, az egynyelvű, és azonos szokású emberi közösség szeretete, féltése és oltalmazási vágya mozgató erőként hathatott a hajdúk között, ám döntő tényező az volt, hogy Bocskai földet, letelepedést ígért nekik. Ez azonban csak a katonai siker, a császári sereg feletti győzelem esetén valósulhatott meg. A Bocskai-szabadságharctól tehát sorsuk gyökeres megváltoztatását várták, ezért készek voltak áldozatot hozni — sőt ha kellett, életüket is feláldozni. Erre hamarosan alkalom is kínálkozott: 1604. október 3-án a fegyvert fogott hajdúk Kereki vára alól verték vissza az ellenséget. A hajdúk száma ekkor 300 volt, de tizenegy nappal később már ennek tízszerese esküdött hűséget Bocskainak. Személyes vezetése alatt még azon az éjjel — hajnal előtt — Álmos és Diószeg között elkezdett harcban győzelmet arattak a császári haderő legerősebb oszlopa, Petz ezredes serege fölött. „Magyarországban idegen seregen ennél nagyobb vereség már régen nem esett” — írta az egyik krónikás. Rövid két hét alatt Bocskai hajdúi közel 30 000 km²-nyi területen számolták fel a Habsburg-uralmat.

A hajdúkatonák nagyszerű helytállásról tettek tanúságot 1604 novemberében is. 17-én Osgyánnál, a hó végén pedig Edelénynél szálltak szembe a négyszeres túlerejű Basta György császári tábornok 15 000 főt számláló zsoldoseregével. Bár a hajdúk mindkét összecsapásban alul maradtak, a következő hónapban ismét harcra készen várták vezérük, Bocskai parancsát. Bátor harcukat rövidesen ismét siker koronázta: az ellenség Kassa alól kudarcral volt kénytelen elvonulni. Am Eperjesen, a téli

szállásán sem hagyták nyugton. Állandó rajtaütésekkel fogyasztották a császári sereget, amely a meg-megismétlődő támadás hatására demoralizálódott. A mintegy kétezer hajdúlovassal indított téli hadjárat eredményeként 1605 tavaszára Bocskai kezén volt a felső-magyarországi végvár vonal. Ennek hatására Basta Eperjesen téltelenségre kárhóztatott serege élén kénytelen volt visszavonulni Bécs védelmére.

Nem csökkent a hajdúk katonai szerepe Magyarország nyugati részének birtokba vételére indított tavaszi és nyári hadműveletekben sem. Ebben az időszakban csak Rhédey Ferenc — Bocskai alvezére — parancsnoksága alatt csaknem tízezer hajdú küzdött.

Megtaláljuk őket Besztercebánya, Selmecbánya és Zólyom ostrománál. Vérüket hullatták Pozsony sikertelen küzdelmében, Trencsén győzelmes bevételénél, de nem vallottak szégyent Nyitra, majd Érsekújvár ostrománál sem.

Az osztrák örökös tartományokba irányuló beütéseket nagy részben hajdúcsapatok hajtották végre. Sikeresen portyáztak Sziléziában és Morvaországban is, megakadályozva ezzel, hogy e területekről csapatokat küldjenek a felső-magyarországi főhadszíntérre.

Hasonló hadászati célkitűzéssel indítottak támadást 1605 májusában a Dunántúlon, amit az év végéig birtokoltak is. Ám e részleges siker is jelentős eredménynek számított, mert mintegy nyolc hónapig lekötötte az itt tartózkodó császári erőket, sőt egy időre Basta főseregét is elvonták a főhadszíntérnek számító Alsó-Magyarországtól.

Az erdélyi hadműveletekben kevés hajdú vett részt. Bocskai ugyanis e terület birtokbavételét elsősorban a fejedelemség belső katonai erejével kívánta megoldani.

Nagy László a Bocskai-szabadságharc katonai történetét áttekintve megállapította, hogy a lezajlott hadműveletekben, a katonai győzelmekben a hajdúk kimagasló szerepet játszottak. Bocskai seregének ők adták a döntő részét, 1605 végére számuk elérte a 30 000 főt. A mintegy 10 000 főt kitevő udvari és végvári katonaság után a hajdúk alkották a hadsereg legképzettebb, leggazdagabb haditapasztalatokkal rendelkező részét.

Mint erről az első előadásban szó esett, a XVI. század elején a hajdúk még többségükben gyalogosok voltak. A Bocskai-szabadságharc idején a hajdúk döntő része könnyű fegyverzetű lovas volt. A küzdelem stratégiája ugyanis gyors hadműveleteket kívánt: a győzelem gyors kivívását, még mielőtt az ellenség össze tudja szedni erőit, illetve nagyobb külföldi segítséget kap. E feladat végrehajtására a könnyűlovas, a mozgékony hajdúk voltak a legalkalmasabbak. A váratlan rajtaütéseket, lesvetéseket, sikeres portyázásokat főleg a lovas katonák tudták eredményesen végrehajtani. Mint ismeretes, a hajdúk harc módjának igen jellemző vonása volt az úgynevezett „hajdúles”. A hajdúk ezt alkalmazták az álmosd—diószegi győzelem kivívásánál is.

Nagy László ezt követően Bocskai hajdúinak fegyelmi állapotát elemezte: „A hajdúk fegyelmezetlenségének döntő oka — mondotta — a fizetelenség és az élelemellátás hiánya volt.” Bocskainak ugyanis nem sikerült megoldania seregének anyagi ellátását. Gátolták ezt a tizenöt éves háború pusztításai és az a körülmény, hogy az uralkodó osztály vonakodott az anyagi áldozattól. Ily módon a katonáknak maguknak kellett gondoskodniuk fenntartásukról. Ezt úgy oldották meg, ahogy tudták. Persze sokszor szükségletükön felül zsákmányoltak. Bocskai alparancsnokai igyekeztek gátat szabni a fegyvelemsértéseknek, ám a krónikus pénztelenség miatt a bajok gyökereit nem tudták megszüntetni.

Nagy László megállapította: „Nehezítették, bonyolultabbá tették a fegyelmi állapotokat a hadseregen belüli osztályellentétek is, amelyek főként 1605 nyarától a főnemesség fokozott előtérbe nyomulásának idejétől kezdve váltak egyre élesebbé.” Illésházy Istvánt, a nyugati területek kormányzóját többször meg is kergették a hajdúk. A nemesek sok helyen fegyveresen igyekeztek a régi állapotba visszakényszeríteni a hajdúkhöz csatlakozó jobbágyokat. Emiatt a jobbágyok védelmére kelt hajdúk és nemesek között fegyveres összetűzésekre került sor. „Tiszán túl nemeseknek hajdúvitézekkel gyakorta harcok vagyon, ölik, vágják egymást” — írta 1606-ban Révay Márton Thurzó Gyógynek.

Bocskai maga is az uralkodó osztály tagja volt, nem akarta a feudális társadalmi rend megváltoztatását. Ő azonban messzebbre látott osztálya többségénél, s tudta,

hogy a győzelmet kivívó tömegeket nemcsak tisztességtelen, de esztelen dolog is lenne büntetni akkor, amikor két idegen hatalom tartózkodik az országban.

A közel 10 000 hajdúkatonának adott letelepítő levelében rendkívül meleg hangon emlékezett meg katonái hősiességéről.

Valóban, a hajdúk a Bocskai-szabadságharcban jól szolgálták a Habsburg-ellenes küzdelem ügyét, döntő tényezői voltak a győzelem kivívásának. Letelepítésükkel — állapította meg befejezésül Nagy László —, ha nem is egyszerre, de fokozatosan rátértek a békés termelő munkára. Katonai hírnevük még így is sokáig élt a köztudatban, s méltó ma is az utódok emlékezetére és tiszteletére.

A debreceni ülészak harmadik szónoka

DR. BENDA KÁLMÁN, a történettudományok kandidátusa (Budapest) volt. Előadásában a Bocskai kori hajdúság társadalmi összetételével foglalkozott. A köztudatban úgy él — mondotta —, hogy a hajdúk nagy többsége a török által elpusztított területről származott. Ehhez kapcsolódik Molnár Erik ama megállapítása, mely szerint a hajdúság a termelésből kiszakadt, lényegében hazátlan zsoldos elem volt.

A hajdúk származására vonatkozó egykori feljegyzések általánosak, sok esetben egymásnak is ellent mondanak. Megnyugtató eredményre csak a részletes, statisztikai vizsgálattal juthatnánk. Ebben a munkában elsősorban a hajdúság családnévanyaga lehetne segítségünkre. A XVII. század elején ugyanis a paraszti vezetéknevek még nem állandósultak Magyarországon, s főként olyan esetekben, amikor az egyén társadalmi helyzetében változás következett be, a név is szinte minden esetben megváltozott. Így a mesterséget kezdő jobbágyfiúk vezetéknevként minden esetben mesterségük nevét kapták. Aki pedig falujából elkerült, az új közösségben volt lakóhelyéből képzett névvel különböztették meg. A családnévnek ilyenén való képzése azt jelentette, hogy viselője maga származott el a kérdéses faluból.

A vizsgálatnak ezt a módját megnehezíti az a tény — folytatta Benda Kálmán —, hogy a Bocskai által letelepített 10 000 hajdú névsorát nem ismerjük, csak kapitányaik neve maradt ránk. Rendelkezésünkre állanak viszont olyan zsoldjegyzékek 1602—1603-ból a császári szolgálatban álló hajdúkról, akik később Bocskai élcsapatát alkották.

További nehézséget jelent az is, hogy a helynévből képzett vezetéknevek területi rögzítését gyakorta lehetetlenné teszi az a körülmény, hogy ugyanaz a név az ország legkülönbözőbb részein is előfordul. (Pl. Szentmiklós, Telek stb.) Itt viszont segít nekünk a hajdúk katonai szervezetének ismerete. A hajdúk ugyanis tízes és százas egységei egy-egy kisebb táj jelentkezőiből toborzódtak. Mivel a zsoldjegyzékek a tízed- és századbeosztást követik, egy-egy tízeden belül a biztosan azonosítható helynevek egyúttal a bizonytalanok lokalizálására is támpontot adnak. Sőt azt is feltételezhetjük, hogy valamely tízeden belül a nagy helynévből képzett vezetéknevekre hallgatók ugyanarról a vidékről valók.

Benda Kálmán vizsgálódásai eredményeként a következő megállapítást tette: a hajdúnévsorokban hódoltsági területre utaló nevet alig néhányat találunk. A nevek zöme a török hódoltság peremvidékére, elsősorban pedig Bihar, Szabolcs, Szatmár és Ugocsa megye területére rögzíthető. Mindezekből arra a következtetésre jutott, hogy a Bocskai kori hajdúság zöme nem otthonából előzőtt, a termelésből kiszakadt elemekből állt, hanem olyan parasztokból, akik a földesúri fennhatóság alól akarván szabadulni, fegyverrel keresték a társadalmi felemelkedés útját. Utalt arra is, hogy a keleti országrész parasztsága nem véletlenül volt ilyen nagy számban képviselve a hajdúk között: ez a táj ugyanis nehezebben viselte a feudális kötöttséget, amiben bizonyára része volt az itt különösen érvényesülő reformációnak is, amely kezdetben antifeudális tanokat hirdetett. Mindebből pedig arra következtetett, hogy a Bocskai által véghezvitt hajdú kiváltságolások és telepítések ötlete maguktól a hajdúktól eredhetett.

Az elmondottak — jelentette ki Benda Kálmán —, csak feltevések. Végleges eredményt csak az elérhető valamennyi hajdúnévsor együttes megvizsgálása révén kaphatunk.

Nagy László és Benda Kálmán referátumához

PERJES GÉZA, a Magyar Tudományos Akadémia munkatársa (Budapest) szólt hozzá. Beszéde első részében a hajdú kutatás jelentőségéről, ezt követően a hajdúk

eredetéről és a határvédelemről, végül pedig a hajdúk harcmódjáról vetett fel néhány értékes gondolatot.

Perjés Géza úgy véli, hogy a hajdúk története igen alkalmas a szűkebb pátria szeretetének felébresztésére, tehát az ideológiai nevelésnek fontos segítője lehet.

A hajdú kutatás irányát illetően kettős feladatot lát: egyrészt meg kell mutatni a hajdúság helyét a korabeli magyar társadalomban, ugyanakkor fel kell tárni azokat az egyezéseket és különbségeket is, amelyek összekapcsolják, illetve elválasztják más népek hasonló jellegű társadalmi rétegeitől. Am — folytatta — a hajdú kutatás jelentősége túlmutat a helytörténeten, hiszen a hajdúságnak rendkívül nagy katonai és politikai súlya volt. Már önmagában az a tény, hogy egy számszerűen nem is túlságosan nagy, gazdasági szempontból pedig jelentőséggel alig bíró társadalmi réteg fontos tényezőjévé válhat nemcsak az országos, de a Habsburg-birodalom politikájának is, parancsolóan írja elő annak az általános helyzetnek a vizsgálatát, amely ezt lehetővé tette.

A téma szerteágazó volta, szoros kapcsolata a társadalmi életnek szinte minden területével, elengedhetetlenné teszi a *komplex kutatást*. Erre való törekvés a hajdúságot ugyanis — mondotta — a háború hozta létre, tartotta fenn, s amikor a háborús helyzet megszűnt, a hajdúság is elvesztette jelentőségét és privilégiumát. Perjés Géza a továbbiakban a hajdúság eredetével és a határvédelemmel foglalkozott. Ezt követően a hajdúk harcmódját elemezte.

E korrallal kapcsolódóan — mondotta — gyakran találkozunk azzal az állítással, hogy a hajdúk harcmódja valamilyen specifikus, csak rájuk jellemző harcmód lett volna. Gyakran találkozunk a „hajdúles” kifejezéssel is, amelyen a szerző a lesvetésnek egy sajátosan hajdú változatát érti. Perjés Géza példákkal illusztrálva támasztotta alá ama megállapítását, hogy a gallok és germánok, illetve az uszkokok, morlakok, a haramiák, a martalócok és a kozákok is ugyanúgy csatlakoztak törbe ellenfeleiket, ugyanúgy ütöttek rajtuk, mint a hajdúk. Ez nem is történeteltetett másként. Nem különbözhetett egymástól a különböző korok és népek lesvetése, ha annak célja — a meglepés — és a harc elemeinek — a térnek, az időnek és az erőnek — a kombinációja ugyanaz volt.

Perjés Géza szembeállította azzal a gyakori véleménnyel, hogy a hajdúkból kell leszármaztatni az újkori magyar gyalogságot. Nagy Lászlóval ért egyet, aki határozottan állítja, hogy a hajdúk többsége lovas volt. De még akkor is — tette hozzá —, ha a hajdúkat gyalogosnak tekintjük, akkor sem tarthatjuk őket *valódi* gyalogságnak, a reguláris, tehát a tulajdonképpeni gyalogsági tömegharc képviselőjének, amely ebben az időben Európa-szerte már kialakult. A gyalogos hajdúk *könnyű gyalogság* voltak, olyan csapatnem, amely szemben a sorgyalogsággal, különös feladatokat látott el a hadseregben.

A hajdúkat tekinteni a magyar gyalogság őskének egyébként nem szolgálja sem a magyar gyalogság, sem a hajdúk dicsőségét. A magyar gyalogságot azért nem, mert a tulajdonképpeni gyalogos harcmód dolgában a hajdúk igen-igen gyengének bizonyultak és a császári gyalogsággal szembeni nyílt harcban mindig a rövidébbet húzták; a hajdúké pedig azért nem, mert ha nyílt csatában nem is jeleskedtek, annál inkább mesterei voltak a portyázó harcoknak.

De tulajdonképpen mi is volt a különbség a portyázó és a reguláris taktika között — tette fel Perjés Géza a kérdést. Az, hogy a császári zsoldosok képtelenek voltak elsajátítani a portyázó harcmódot, ugyanakkor viszont a magyar hajdúkat és huszárokat sem lehetett egykönnyen reguláris harcra fogni.

Mindent összevetve — mondotta befejezésül felszólalásában —, a hajdúság nem őse a magyar gyalogságnak, annak a magyar gyalogságnak, amelyet Rákóczi hadseregében, a 48-as szabadságharcban és a későbbi magyar honvédségben magunk

előtt láthattunk. De őse a hajdúság a későbbi vadász, határőr, hegyi és más könnyű gyalogságnak, akik különös, a sorgyalogságtól alapvetően eltérő taktikájuk és pótolhatatlan szolgálataik révén megbecsült csapattesteit alkották a későbbi hadseregeknek.

A tudományos emlékülés délutáni programjának referátumát — „Hajdútelepítések és hajdú kiváltságolások” — DR. RÁCZ ISTVÁN egyetemi adjunktus (Debrecen) tartotta.

A hajdútelepítés gondolatát — mondotta — a XVI. század közepén először a török hatalom, majd 1602-ben a Zemplén megyei nemesség, három évvel később pedig Mátyás főherceg vetette fel, de merőben eltérő elképzelések és indítékok szerint. Az eléggé homályos formában és realitást nélkülöző hajdútelepítés eszméjét végül is Bocskai István terelte a megoldás útjára.

Rövid fejedelemsége idején — 1605-ben és 1606-ban adta ki a hajdúszabadság alapjának tekinthető két kiváltságlevelét, amelyekkel új fejezetét nyitotta meg a hajdúság történetének.

A fejedelem kiváltságolása azt jelentette — állapította meg RácZ István —, hogy a kb. 10 000 privilégizált hajdú mindenféle földesúri és egyházi feudális szolgáltatás alól mindkét ágon, örökösivel együtt, minden időre felmentést kapott. Bocskai azonban nemcsak kiváltságlevelet adott hajdúkatonáinak, hanem letelepítésükről is gondoskodott: Kálló városát, Nánást, Dorgot, Hadházt, Vámospércset, Szoboszlót, valamint Varjas, Lima és Vid pusztákat jelölte szálláshelyükül, nekik adományozva a fenti helységeket határaikkal együtt. A hajdúk kiváltságolásuk fejében Bocskainak és utódainak katonai szolgálatot teljesítettek.

Bocskai e cselekedetével az ország akkori legértékesebb katonaelemét mentette meg a pusztulástól. Telekre ültetésükkel a hajdúszabadság legmagasabb formáját törvényesítette — s ezzel egy új szabadparaszti réteg fejlődésének vetette meg az alapját.

A fejedelem kiváltságolásának és birtokadományozásának jelentőségét még az sem homályosíthatja el — folytatta az előadó —, hogy hajdúkatonáit nem az ősi családi, hanem a függetlenségi harc folyamán szerzett birtokaira telepítette, és hogy privilégizálásánál bizonyos kényszerhelyzet is közrejátszott. Nevezetesen az, hogy a hajdúk valósággal kényszerítették Bocskait a kiváltságolásra. Ezeket anyagi és politikai nehézségek következtében csak úgy tudta állandó zsoldosként szolgálatába fogadni, hogy katonáskodásuk fejében nem pénzben fizetett zsoldot, hanem földet adományozott.

Mint ismeretes, a hajdúknak a Bocskai által kijelölt helyre való telepítése a fejedelem életében már nem valósult meg. 1607/1608. évi felkelés idején és azt követően pedig a kiváltságolás módosult is: a kiváltságolt helyek száma Polgárral és Szentmargitával bővült, a kállói hajdúk pedig 1609-ben Böszörménybe költöztek át. Dorog fejedelmi kiváltságolásának csak a XVII. század negyedik évtizedében tudott érvényt szerezni.

A történeti köztudat az erdélyi fejedelemség földjén mintegy 20 „kishajdú városnak” nevezett helységbe telepített hajdúk privilégizálását is Bocskai nevéhez fűzi. E kiváltságolás — mondotta RácZ István — teljes egészében nem igazolható, sőt nem egy esetben kétséget kizáróan megállapíthatók, hogy későbbi telepítésről van szó, illetve kiváltságleveleiket később kapták. Az viszont biztos, hogy Kölessérről Szalontára átköltözött hajdúk kiváltságolása Bocskai érdeme.

RácZ István ezt követően a XVII. századi hajdútelepítésnek egy másik formájáról, az ún. magánföldesúri hajdú kiváltságolásokról beszélt. Többi között megállapította, hogy bár a földesúri kiváltságolás sok hasonlóságot mutat a Bocskai-féle hajdúszabadsággal, de azért annál sokkal mérsékeltebb, korlátozottabb szabadságjogot biztosított. Így többek között azt kell hangsúlyoznunk — mondotta —, hogy a hajdúknak magánföldesúri telekre való ülése a legtöbbször nem jelentette a föld tulajdonjogának is a megszerzését.

A magánföldesúri hajdú kiváltságolások abban is eltértek Bocskai privilégizálásától — folytatta —, hogy a földesúri hajdúknak a jobbágyszolgáltatások alóli mentesítése nem járt együtt a nemesítéssel. Ennek oka ismert. Am a jobbágyviszonyokhoz képest ez is emelkedettebb társadalmi állapotot jelentett: földet, megélhetést biztosított a hajdúk számára, mentesítette őket a jobbágyszolgáltatások terhe alól. Az így kiváltságolt hajdúk — állapította meg RácZ István — a szabad

parasztokhoz hasonló kiváltságot élveztek, sokan közülük az árutermelés útjára is léptek.

Az előadó ezt követően a hajdúellenes erők tevékenységét elemezte. Többi között megállapította, hogy a megyei — elsősorban is a szabolcsi — nemesség és a hajdúvárosok között a letelepítéstől kezdve a század végéig a legtöbb viszály a szökött jobbágyok miatt támadt. A hajdúvárosok és a magánföldesúri hajdútelepülések ugyanis valósággal szívták magukhoz a feudális függés alól szabadulni kívánó jobbágytömegeket. A hajdúvárosok szívesen is fogadták a beköltözött jobbágyokat, mert személyükben jelentős munkaerőre tettek szert. S minthogy a hajdúvárosok felett való közigazgatási és igazságszolgáltatási joghatóságot biztosító 1618. évi törvénynek Szabolcs megye nem tudott érvényt szerezni, a szökött jobbágyokat nem nyerhette vissza.

A bécsi udvar azonban 1685-ben szinte egyik napról a másikra, „mintha csupa közönséges emberek volnának, mindenféle teher hordozására” kötelezte őket. A katonáskodás mellett termény-, munka- és pénzszolgáltatásokat is teljesíteniük kellett, sőt a korabeli adórendszernek megfelelően a katonatartás kötelezettsége is rájuk nehezedett. Ez tehát azt jelentette, hogy a XVII. század végére és a XVIII. század elejére a hét hajdúváros eredeti kiváltsága jelentékeny csorbát szenvedett.

Kevés sikerrel tudtak a nemesek nyomásának ellenállni a XVII. század második felében a megánföldesúri hajdútelepítések is, a század utolsó negyedében teljes egészében el is sorvadtak. A földesúri hajdúk nagyobb része kiváltsága megszűnése után taksafizetővé vált. A források sokáig taksás hajdú néven emlegették őket.

A jobbágyfalvak sorába lesüllyesztett volt hajdúhelységek közül több a XVIII. század folyamán kísérletet tett arra, hogy hajdúszabadságát visszaállítsa, ezeknek azonban hivatalos igazságszolgáltatási fórumokon lefolytatott pere teljesen eredménytelen maradt.

Befejezésül megállapíthatjuk — mondotta Rácz István —, hogy a hajdúszabadság gyakorlása évszázados kifejlődés után a XVIII. század elejétől csupán Böszörmény, Szoboszló, Nánás, Dorog, Hadház és Vámospércs hajdúvárosokra korlátozódott, mint olyan városokra, melyek meg tudták védelmezni kiváltságaikat és hajdúkerületbe tömörülve egészen 1848-ig, illetve 1876-ig külön közigazgatási egységet alkottak.

Rácz István referátumához DR. BALOGH ISTVÁN (Nyíregyháza), DR. KOMORÓCZY GYÖRGY (Debrecen) és DR. SZENDREY ISTVÁN (Debrecen), a történettudományok kandidátusai szóltak hozzá.

Balogh István a hajdúk XVIII. századi élete, sorsa alakulásának, Komoróczy György a hajdúkerület szervezetének, Szendrey István pedig a hajdútelepítés- és kiváltságolás néhány problémáját fejtegették — számos hasznosítható gondolatot adva a kérdésekkel kapcsolatos további kutatómunkához.

Molnár Pál

KÉSZÜLŐDÉS A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM 50. ÉVFORDULÓJÁRA

A világ haladó emberisége ebben az évben ünnepli a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50 éves évfordulóját.

A nagy eseményre hazánkban is a kulturális szervek egész sora készül.

A múzeumok feladatait meghatározó első tanácskozás 1966. december 15-én zajlott le a Művelődésügyi Minisztériumban.

A tájékoztató referátumban ismertették az októberi forradalom megünneplésével kapcsolatos főbb tennivalókat.

A fővárosi és vidéki múzeumok kiállításain a témák gazdag sorát — a cári oroszország helyzete, az októberi forradalom győzelme és hatása, a Szovjetunió fejlődése stb. — dolgozzák fel.

A Hadtörténeti Múzeum emlékkiállítást rendez, a Munkásmozgalmi Múzeum pedig egy nagy, központi kiállítást tervez.

A kiállításokat előadások, vetítések és élménybeszámolók teszik színesebbé.

A kulturális programhoz tartozik a közeljövőben bemutatásra kerülő „Vörös jelek a hadak útján” című új magyar dokumentumfilm. A film célja a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban részt vett és a Szovjetunióban élő internacionalisták megszólaltatása és hősi harcuk bemutatása. A film történész szakértője Györkei Jenő, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársa volt.

Az úttörők és középiskolások részére tavasszal a Magyar Honvédelmi Sportszövetség, a Fővárosi Tanács, a Hadtörténeti Múzeum és más kulturális szervek többfordulós vetélkedőt rendeznek.

A nemes verseny célja a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eseményein keresztül az ifjúság honvédelmi nevelését szolgáló, internacionalista hagyományok megismertetése és elmélyítése.

A vetélkedő iskolai, kerületi, majd a döntőbe jutott csapatok között az első három helyezéért folyik. A témák főleg történelmi és hadtörténelmi, valamint haditechnikai és honvédelmi ismeretek lesznek.

Az első helyen végzett csapat jutalma egy kéthetes Szovjetunióbeli út, a második és harmadik helyre került fiatalok két, illetve egyhetes belföldi üdültetésben részesülnek. A negytil nyolcadik helyet elért csapatokat pedig emléktárgyakkal jutalmazzák.

Szám Anna